

Les Bureaux Plukker presenteert:

LE VERTIGE

Les Ensembles o.l.v. Joan Berkhemer
Harrie Starreveld - Ernest Rombout

Hans Dagelet - Joke Tjalsma

Lucia Meeuwsen - Hein Meens - Emiel Godding

Dramaturgie: Neil van der Linden

Regie: Paul Koek/Johan Simons

/-/

Nieuwe de la Mar Theater
7 t/m 16 juni 1990
(niet op zondag en maandag)

L E V E R T I G E

Acteurs	Hans Dagelet Joke Tjalsma
Regie	Paul Koek Johan Simons
Dirigent	Joan Berkhemer
Sopraan	Lucia Meunssen
Tenor	Hein Meens
Bas	Emiel Godding
Orkest	Les Ensembles, bestaande uit: Peter Brunt (concertmeester) Ernst Grapperhaus Edwin Blankenstijn Erik Kromhout Agnes Hoffart Marie-José Schrijner Esther van Stralen Miriam van Dixhoorn Eduard van Regteren Altena Michiel Weidner Martin Kuiper Harrie Starreveld Marian Schut Ernest Rombout Nico Schaafsma Thérèse de Goede
Koor	'Metamorfoze' o.l.v. Frans Schouten
Dramaturgie	Neil van der Linden
Lichtontwerp	Hugo van Hulst
Decorontwerp en -uitvoering	Kees van 't Hof Egbert Brehn
Techniek	Hugo van Hulst
Organisatie orkest	Nico Schaafsma
Fotografie	Michael Ferron Steve Raviez
Ontwerp affiche	Leander Lammerlink
Drukwerk affiche	Drukkerij Peco
Productie, zakelijke leiding	Menno Plukker
Publiciteit	Andrea Rogiers

Met dank aan de technische dienst van het Nieuwe de la Mar Theater, de Theatercombinatie Bellevue/
Nieuwe de la Mar, Ministerie van RVC, Gemeente Amsterdam, Studio Amsterdam, Gérard Prudon, Felix Offset,
Toneelgroep Hollandia.

L E V E R T I G E

In 1988 heeft violist en dirigent Joan Berkhemer zich door acteur Hans Dagelet laten inspireren tot het opzetten van een muziektheaterproductie waarbij de muziek nu eens centraal staat. Door middel van een reis door de tijd en langs de thema's liefde, dood en duizeling worden de verschillende disciplines als theater, muziek en muziektheater met elkaar verbonden. Samen met dramaturg Neil van der Linden stelde hij het programma samen, waarbij naast vier muziekcomposities van Monteverdi, Salieri, Holst en Francesconi ook teksten zijn gekozen uit het proza en de poëzie van Rimbaud. Door een creatieve samenwerking tussen regisseurs Paul Koek en Johan Simons, dirigent Joan Berkhemer, acteurs Hans Dagelet en Joke Tjalsma, dramaturg Neil van der Linden en producent Menco Plukker is deze voorstelling ontstaan. Daarbij heeft Joan Berkhemer een beroep kunnen doen op vooraanstaande jonge musici, die bereid waren om meer te doen dan alleen musiceren en die zich in korte tijd hebben ontwikkeld tot een hecht en flexibel ensemble. Dit ensemble heet nu Les Ensembles.

P R O G R A M M A* Il Combattimento di Tancredi e Clorinda - Claudio Monteverdi (1567-1643)

Les Ensembles o.l.v. Joan Berkhemer	
Clorinda	Lucia Meeuwssen
Testo (verteller)	Hein Meens
Tancredi	Emiel Godding

* Concert voor fluit, hobo en orkest in C - Antonio Salieri (1750-1825)

Les Ensembles o.l.v. Joan Berkhemer	
fluit	Harrie Starreveld
hobo	Ernest Rombout

* Savitri - Gustav Holst (1874 - 1934)

Les Ensembles o.l.v. Joan Berkhemer	Lucia Meeuwssen
Savitri	Hein Meens
Satyavan	Emiel Godding
Death	Metamorfoze o.l.v. Frans Schouten
koor	

/ PRUZE /

* Une saison en enfer - Arthur Rimbaud (1854-1891)

Hans Dagelet en Joke Tjalsma

* Le Vertige - Luca Francesconi (1956-

Les Ensembles o.l.v. Joan Berkhemer

LE VERTIGE kwam tot stand dankzij subsidies van het Ministerie van RVC en de Gemeente Amsterdam.

Le vertige is de naam van een compositie van Luca Francesconi en de naam van een passage uit Une saison en enfer van Rimbaud.

De violist en dirigent Joan Berkhemer nodigde enige tijd geleden acteur Hans Dagelet, dramaturg Neil van der Linden en de regisseurs Paul Koek en Johan Simons uit met de wens een opzet voor een productie te verzinnen waaraan musici in theatrale vorm met muziek kunnen om gaan.

Paul Koek, naast regisseur ook acteur en slagwerker in een aantal ensembles (onder meer indertijd bij Hoketus) en Johan Simons passen in hun voorstellingen bij Toneelgroep Hollandia een kenmerkende muzikale behandeling toe van teksten die zich daartoe lenen, sterk declamatorische teksten, die in bepaalde opzichten als muziekpartituren fungeren.

Ook het gebruik van de ruimte kenmerkt hun Hollandia-voorstellingen. Zo regisseerden ze voorstellingen in een kas bij Hoofddorp, in een autosloperij in de Zaanstreek en bij sluizen in IJmuiden. In dit opzicht is het klassieke De La Mar-theater, een lijsttheater in de lijn van de klassieke Italiaanse operatraditie, voor hen een bijzondere keuze.

Acteur Hans Dagelet heeft een staat van dienst in uiteenlopende muziektheaterproducties, onder meer indertijd bij Toneelgroep Baal, ook in eigen voorstellingen en bij een aantal voorstellingen van Toneelgroep Hollandia.

Neil van der Linden is toneel-en operadramaturg.

Het gezelschap vroeg een tweede acteur erbij, Joke Tjalsma, die eveneens een aantal malen bij Toneelgroep Hollandia acteerde en ook vaker met Hans Dagelet speelde.

De combinatie van muziek en theater stuurde de gedachten mede in de richting van opera. Op grond van de benadering van tekst door Koek en Simons lag de relatie met bepaalde sterk declamatorische operasoorten voor de hand. Voor de operagedeelten van de voorstelling werden de zangers Lucia Meeuwssen, Hein Meens en Emiel Godding aangetrokken.

Intussen formeerde Joan Berkhemer een gezelschap musici, genaamde Les Ensembles.

Uitgangspunt vormden de orkestrale bezetting van Francesconi's Le Vertige en Monteverdi's Il combattimento di Tancredi e Clorinda.

Tezamen met de ontwerper Egbert Brehn van Toneelgroep Hollandia en lichttechnicus Hugo van Hulst werd een decor ontworpen, dat enigszins ongebruikelijke mogelijkheden van het DelaMartheater exploreert.

Vraag was of het mogelijk was een voorstelling te vervaardigen, waarin de verschillende werken en de verschillende disciplines uiteindelijk een vanzelfsprekende eenheid zouden vormen, zonder dat de deelnemers sterk over en weer in elkaars vakgebied zouden treden: ofwel muziek moest muziek blijven en toneel toneel, maar de voorstelling moest toch een vanzelfsprekend geheel vormen, op grond van thematisch verband, programmaopbouw, regie en scenografie.

FRANCESCONI'S LE VERTIGE EN RIMBAUDS UNE SAISON EN ENFER. In Le vertige (geschreven 1985) laat Luca Francesconi (geboren 1956) de duizeling - Vertige - klinken door een reis te maken van de allerhoogste regionen (flageloletnoten), in een tijdsbestek van 15 minuten omlaagdenderend naar de diepste lagen van het strijkorkest. Het effect wordt nog versterkt door de onorthodoxe opstelling van spelers en dirigent.

is.
Dit stuk wordt vooraafgegaan door een theatrale opvoering aan van de passages uit Arthur Rimbauds Une saison en enfer waarin het begrip vertige (draaiing, duizeling, gekte bijna) een aantal malen opduikt.
J'écritais des silences, des nuits, je notais l'inexprimable. Je fixais des vertiges.
(Ik schreef nachten, stiltes neer, noteerde het onzegbare. Ik legde duizelingen vast.)
Une Saison en enfer, Délires, Alchimie du verbe (vertaling Hans van Pinxteren).
Rimbaud (1854-1891) schreef Une saison en enfer op achttien /negentienjarige leeftijd. Vermoedelijk was het zijn laatste literaire werk. Het kan beschouwd worden als een 'drama dat zich in de geest afspeelt', zoals Hans van Pinxteren het werk in de inleiding bij zijn vertaling noemt (De hel van Rimbaud, Athenaeum/Polak).

In het werk verwoordt Rimbaud een deliriumachtige geestestoestand, die direct en indirect een aanleiding vond in Rimbauds tragisch geëindigde omgang met de dichter Paul Verlaine (1844-1896), resulterend in een schampschot uit een pistool, door Verlaine afgevuurd op Rimbaud in 1873.

Meer in het algemeen is het werk één van de uitkomsten van Rimbauds zoektocht naar het misschien onverwoordebare. Rimbaud had zich tot taak gesteld poëzie te schrijven die een verkenning van het innerlijk zou zijn, het werk van een helderziende. Wat hij in het onbekende zou ontdekken, moest hij voelbaar, tastbaar, hoorbaar maken. 'Als het vorm heeft reikt hij vorm aan, als het vormloos is, reikt hij het vormloos aan', schreef Rimbaud in lettres du voyant (1871).

Une saison en enfer bestaat uit een groot prozagedicht, in de passage Délires (IJlkoorts).¹¹ Onderbroken door een aantal eigenlijke gedichten, waarin Rimbaud eerdere eigen werken parafraseert of eigenlijk zelfs parodieert, alsof hij afstand neemt van zijn eerdere werken en dus aangeeft dat de recente bevindingen van zijn zoektocht in de prozagedichtpassages zijn verwoord.

Hans van Pinxteren schrijft in de inleiding bij zijn vertaling: 'Het "traverer une langue" - een tong, een taal te vinden, blijft de hele Saison door het eigenlijke motief van de hoofdpersoon.

Une saison en enfer is niet het verslag van de crisis geworden: de crisis zelf krijgt gestalte in deze prozagedichten en de hel waardoor de hoofdpersoon gaat laat hij tenslotte achter in een aangrijpend zelfonderzoek. Deze persoon zelf echter wordt niet in beeld gebracht. (...) Pas na enige tijd blijken de uitbarstingen van wanhoop en vertwijfeling, van bijtende spot, het hullen, het vloeken en krijzen afkomstig te zijn van één en dezelfde stem. Van iemand die aanvankelijk het slachtoffer van een geestelijk drama dreigt te worden, maar die naarmate het spel vordert greep op het gebeuren krijgt, tot hij met een dwingend, onvoorziene logica tot zichzelf komt en twijgt.

In de meest helse fasen klinkt deze stem schetterend als van een saltinbanque (marktheaterkunstenaar-Nvd.) die met zijn stuntwerk de aandacht van de passanten trekt om ze attent te maken op een gebeuren in besloten voorstelling. Wie naar binnen gaat, komt te staan voor een toneel dat leeg blijft. Een met vlammen beschilderd decor. Enkel woorden klinken op, een heksenketel van klanken: het is de op hol geslagen stem van de hoofdpersoon. (...) En al die tijd verschijnt hij niet ten tonele.

Une saison en enfer is een drama dat zich in de geest afspeelt. Langzamerhand komt het rad tot stilstand, komt de stem weer tot rede en keert in tot de onzichtbaar gebleven hoofdpersoon. Het doek valt. 'Er is geen mens en toch is er iemand.' De verteller verlaat, zonder attributen, ongemerkt de zaal, aldus Van Pinxteren.

Rimbaud schreef het werk teruggekeerd op de boerderij van zijn familie. De omstandigheid dat hij schrijft terwijl zijn moeder en zusters het harde werk op het land verrichten bepaalt één obsessie in het werk, die voor noeste lichamelijke arbeid, waarvan Rimbaud zelf altijd vrijgesteld was, en resulteert in de bekentenis waarin de

bewijst de overwonnen deze dienst en licht het vizier op, teneinde de doop te kunnen volvoeren. Dan herkent hij Clorinda. Zij sterft in zijn armen.

SALIERI

Het concert voor fluit, hobo en orkest van Antonio Salieri (1750-1825) is aanzienlijk diverserender van karakter. Eigenlijk is het het tegenovergestelde van muzikale expressie, de componist wilde vooral galante muziek schrijven en bedient zich slecht een paar maal van enigszins grillige harmonieën of een onverwachte melodische wending; muzak avant la lettre, als men het werk vergelijkt met de pianoconcerten KV 466, 467 of 491 van Mozart, het vioolconcert KV 219 of zelfs de op zichzelf louter diverserende Sinfonia concertante KV 364 voor viool, altviool en orkest? Toch kan men niet ontkennen dat het werk met liefde en fantasie geschreven werd, alleen de wil tot werkelijke expressie ontbrak, een tijdsverschijnsel in die tijd, waarop voornamelijk alleen Gluck en Mozart een uitzondering wilden maken. Dus hoe virtuoos en onderhoudend ook, op gegeven moment is deze muziek wel welletjes.

HOLSTS SAVITRI

Natuurlijk hadden Monteverdi en de andere vroege operacomponisten hun regelrechte opvolgers: Purcell, Gluck, in een aantal opzichten en altijd op briljante wijze ook Mozart, Beethoven misschien, Berlioz en vooral Wagner. Vooral Wagner was uit op het gebruik van muziek, mede als middel tot dramatische en literaire expressie. Met Wagner was de rol van opera als aangekleed muzikaal diversissement definitief uitgespeeld en telde opera alleen nog maar als dramavorm.

Savitri uit 1907/1908 van Gustav Holst (1874-1943) is een post-Wagneriaanse opera. De muzikale verworvenheden die Wagner had doorgevoerd werkten na zijn tijd nog lang doo, werken eigenlijk ook nu nog steeds door, zelfs wanneer een componist zich ertegen afzet, maar de rol van opera als alomvattend, bijna filosofisch expressiemiddel, dat Wagner met zijn Gesamtkunstwerke voor ogen stond, was uitgespeeld. De serieuze operacomponisten hadden stelling moeten nemen tegen de filosofische verlossing in de Liebestod, welke Wagner had gepropageerd, en vrijwel alle componisten hadden afstand genomen van Wagners verlossingshypothesen, conform het twintigste eeuwse denken trouwens, die meer en meer afstand name van verlossingen en heilstaten.

Hoe het ook zij, ook de Engelse componist Gustav Holst (1874-1943) had voor hij Savitri schreef zijn Wagneriaanse periode gehad en ook hij had er afstand van genomen. Savitri eindigt met een hereniging van geliefden in dit leven.

De tekst is een befaamde zelfstandige passage uit het immense Hindoe-epos de Mahabharata, welke passage door Holst uit het Sanskriet vertaald is.

Savitri, echtgenote van Satyavan, hoort een stem uit het bos opklinken, die ze al vaker heeft gehoord en die haar onheilspellend in de oren klinkt. Ze herinnert zich een droom en herkent in de stem de dood. Satyavan keert terug uit het bos. Hij bemerkt de angst van zijn echtgenote.

Savitri vertelt hem van een andere wereld, die ze in de droom zag, welke wereld een spiegel van deze wereld vormt, een wereld van naamloosheid, angst en ziekte. Satyvan verhaalt van Maya, de wereld van illusie, dromen en geesten, die desalniettemin een eetheid vormt met onze wereld: ofwel via het begrip Maya zijn leven en dood één. Dit idee staat Savitri niet aeg: voor haar telt dit leven en voor haar telt met wie zij leeft en dan maakt het wel degelijk verschil of de ander dood of levend is.

Dan ontwaart Satyavan de dood. Zijn ledematen verstijven, het licht dooft in zijn ogen en in de armen van Savitri sterft hij.

Ondanks Savitri's grote verdriet benadert zij de dood met respect en verkelkant hem zelfs als 'de rechtvaardige', 'the Just One'. Dit ontroert de dood en hij staat haar een wens toe, mits zij niet om de terugkeer van haar echtgenoot vraagt. Zij vraagt om leven ('Give me life'). Hiermee bedoelt ze het leven in al zijn volheid en bijvoorbeeld ook het krijgen van kinderen. De dood staat haar het leven toe.

Ze verklaart dat de volheid van het leven voor haar ook de terugkeer van Satyavan betekent en dan moet de dood zich gewonnen geven.

Terwijl Satyavan weer tot leven komt en zij bezingt hoe de liefde het leven inhoud geeft keer de dood eenzaam terug naar zijn rijk.

L E V E R T I G E

Il Combattimento di Tancredi e Clorinda - Claudio Monteverdi

In het twaalfde boek van Gerusalemme liberata van de grote zestiende eeuwse dichter Torquato Tasso wordt de dood van Clorinda beschreven. Zij is een mohammedaanse prinses en succesvol legeraanvoerder. Tancredi, een christelijke legeraanvoerder, is op haar verliefd. Op zekere dag raakt Tancredi slaags met een onbekende ridder. Na een moeizame strijd weet Tancredi zijn tegenstander dodelijk te verwonden. In diens stervensuur vraagt de ridder van Tancredi de christelijke doop, en Tancredi bewijst zijn slachtoffer deze dienst. Als hij het vizier van de overwonnen oplicht herkent hij Clorinda. Zij sterft in zijn armen, met de woorden 'ik ga in vrede'.

Concert voor fluit, hobo en orkest in G - Antonio Salieri

De tijd heeft van de componist Salieri een historische figuur gemaakt. Hij werd beschuldigd van het vergiften van Wolfgang Amadeus Mozart, op grond van vermeende jalouzie op diens talent. De gespannen relatie tussen de twee componisten heeft aanleiding gegeven tot het maken van toneelstukken, films en publicaties. Tervijl dit concert door de aard van de muziek een luchtig element in het programma vormt, krijgt het door de dramatische achtergrond een andere dimensie.

Savitri - Gustav Holst

De Engelse componist Gustav Holst was van huis uit trombonist en voorzorg in zijn levensonderhoud met het maken van arrangementen voor cabaret- en strandorkesten. Hij speelde ook in een operagezelschap, en raakte onder de invloed van Richard Wagner. In Savitri, geschreven in 1907 en 1908, maakt Holst doeltreffend gebruik van simpele middelen, drie stemmen, een vrouwenkoor en een klein instrumentaal ensemble. De strijl van de recitatieven, monologen en dialogen herinnert aan de 17e-eeuwse opera.

Het verhaal van Savitri is een deel van het Hindu-epos 'Yahabarata'. Holst beheerste het Sanskrit en was gefascineerd door India, hetgeen in de muziek is terug te vinden. Niet alleen in vorm zijn er overeenkomsten tussen Monteverdi's opera en dit werk van Holst; dezelfde thema's - liefde en dood spelen een centrale rol zodat er ook inhoudelijk een groot verband bestaat. Net als Il Combattimento speelt Savitri zich buiten af. Savitri hoort in het bos de stem van de Dood, die haar man, Satyavan - houthakker -, komt halen.

Als Satyavan na zijn werk thuiskomt ziet hij de angst op het gezicht van Savitri. Zij vertelt van een andere wereld, een spiegel van deze wereld, die haar confronteert met de vergankelijkheid van alles om ons heen; Maya, illusie. Satyavan hoort een onheilspellend geluid in de bosschages en wil het met zijn bijl te lijf.

Maar bij het verschijnen van de Dood verstijven zijn ledematen en dooft het licht in zijn ogen. Ondanks Savitri's grote verdriet benadert zij de Dood met respect en vernielkomt ze hem zelfs. Dit ontroert de Dood dermate dat hij haar een wens toestaat. Zij mag echter niet om de terugkeer van haar echtgenoot vragen. Zij vraagt om leven ('Give me life'). Hiermee bedoelt ze leven in een diepere betekenis en ook in de zin van het krijgen van kinderen. Omdat ze Satyavan hierbij nodig heeft bemerkstelligt ze in mezen zijn terugkeer. Dit verzoek raakt de Dood zozeer dat hij niet anders kan dan aan haar diepste wens gevolg geven: de terugkeer van Satyavan. De liefde heeft de dood overwonnen.

Une saison en enfer - Arthur Rimbaud

In dit werk verwoordt Rimbaud een deliriumachtige toestand, die ontstond door zijn tragisch geëindigde omgang met de dichter Paul Verlaine. Hun verhouding resulteerde in een schampschot uit een pistool, door Verlaine afgewuurd op Rimbaud in 1873. Het werk is één van de pogingen van Rimbaud om het onvertwoordbare te verwoorden.

Le Vertige - Luca Francesconi

Francesconi, de briljante Milanese componist, laat de juizeling - Vertige - klinken door een reis te maken van de allerhoogste regionen (fiageoletnoten), in een tijdsbestek van 15 minuten onlaagdenderend naar de diepste lagen van het strijkorkest. Het ruimtelijke effect wordt nog versterkt door de onorthodoxe opstelling van spelers en dirigent, in de 'gaten en krochten' van het podium.